

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 08.23.666

Кол жазма укугунда

УДК: 336.7 (575.2)

Абдыкадыров Калыбек Джусукеевич

**Экономиканын глобалдашуу шартында Кыргыз Республикасынын банк
системасын модернизациялоо**

08.00.10 – финансы, акча айландыруу жана кредит

Автореферат

Экономика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган авторефераты

Бишкек – 2025

Кыргыз Республикасынын эл аралык университетинин "Эл аралык бизнес" кафедрасында аткарылган иштер

Илимий консультант: **Саякбаева Айганыш Апышевна,**
экономика илимдеринин доктору, профессор,
Ж. Баласагына атындагы КУУнин профессору

Расмий оппоненттер:

Жетектөөчү уюм:

Диссертацияны коргоо "___" _____ 202__ жыл саат 14.00 дө диссертациялык кеңешинин отурумунда 08.23.666 экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана И.Раззаков атындагы мамлекеттик техникалык университети. Кийинки дареги боюнча: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547.

Диссертация менен Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин китепканаларынан таанышууга болот. (720033, Бишкек ш., Жибек Жолу проспектиси, 394) жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети. (720044, Бишкек ш., Манас проспекти, 66), ошондой эле сайт аркылуу ДС:<http://dissovetekom.knu.kg>

Автореферат жөнөтүлдү "___" _____ 202__ жыл

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин доктору, доцент

Есеналиева Б.Б.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Глобалдашуу менен шартталган дүйнөлүк экономикадагы тез өзгөрүүлөрдүн шартында ар бир өлкөнүн банк системасы жаңы чакырыктарга жана мүмкүнчүлүктөргө туш болууда. Кыргызстан өнүгүп келе жаткан экономика катары да туруктуулукту, атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү жана дүйнөлүк финансы системасына интеграцияны камсыздоо үчүн каржы секторун модернизациялоону талап кылган глобалдашуу процесстеринин таасирин сезип жатат. Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү санариптештирүү, трансчек аралык финансылык агымдардын өсүшү, финансылык технологияларды колдонуу (ФинТех), ошондой эле эл аралык стандарттарды жана эрежелерди катаалдаштыруу сыяктуу заманбап тенденциялар улуттук банк тутумдары үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү жана тобокелдиктерди жаратууда. Ошону менен бирге, Кыргыз Республикасы үчүн банк секторун модернизациялоонун мааниси өзгөчө чоң, анткени ал өлкөнүн экономикасын өнүктүрүүгө, анын финансылык туруктуулугун жогорулатууга жана чет өлкөлүк инвестицияларды тартууга түздөн-түз таасирин тийгизет. Жетишкендиктерге карабастан, Кыргызстан финансылык инклюзивдүүлүктүн жетишсиз деңгээли, банктык кызмат көрсөтүүлөрдү керектөөчүлөрдүн кызыкчылыктарынын начар корголушу, инновациялык банктык продуктыларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү киргизүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдүн чектелгендиги, ошондой эле мамлекеттик жөнгө салуунун сапатын жана натыйжалуулугун жогорулатуу зарылчылыгы сыяктуу бир катар көйгөйлөргө туш болууда. Мындай шарттарда банк тутумун модернизациялоо жөн эле максаттуу эмес, өлкө дүйнөлүк экономиканын өзгөрүп жаткан шарттарына эффективдүү ыңгайлаша алышы үчүн өтө зарыл болуп калат. Изилдөөнүн актуалдуулугу Кыргызстандын банк тутумун модернизациялоонун негизги багыттарын аныктоо зарылчылыгында турат, бул анын глобалдашуунун заманбап чакырыктарына ыңгайлашуусун, финансылык туруктуулукту жогорулатууну жана калктын бардык

катмарлары үчүн банктык кызматтардын жеткиликтүүлүгүн жакшыртууну камсыз кылат. Ааламдашуу жана интеграциялык процесстердин шартында банк тутумун модернизациялоо жана өнүктүрүү проблемасын **А.П.Алгин, Р.Анкер, В.Е. Бенинг, Б.Берелсон, М.Д.Бэйлс, Дж.Галбрейт, Дж.М.Кейнс, А.Коул, А.Маршалл, Дж.Милл, А.Митра, М.Молине, Г.Мирдал, Ф.Найт, Дж.Ноулз, А.Пигу, Р.Салас, А.Сови, Б.М.Табпер, Г.Фар, С. Срикантана, ошондой эле Балабанов И.Т., Баландин К.Ю., Вяткин В.Н., Зверева А.В., Ильин П.И., Капустина Н.В., Качалов Р.М., Клейнер Г.Б., Королев В.Ю., Лаврушин О.И., П.Е.Ю., Лаврушин А.И., П.Е., П., С., С. В.Л., Тепман Д.Н.** глобалдашуу шартында банк тутумдарын модернизациялоо көйгөйлөрүн изилдеп, институционалдык туруктуулукту жана финансылык институттардын дүйнөлүк рыноктогу өзгөрүүлөргө ыңгайлашуусун жогорулатуунун маанилүүлүгүн белгилешет. Мисалы, Дж.Гэлбрейт өзүнүн эмгектеринде (1983) финансылык системалардын туруктуулугун камсыз кылууда экономикалык институттардын ролун талдайт, ал эми Г.Мырдал (1968) дүйнөлүк процесстердин экономикалык өнүгүүгө жана банк секторунун трансформациясына тийгизген таасирине көңүл бурат. Ошондой эле Р.Анкер менен Б.Берелсондун эмгектеринде глобалдашуу процессинин улуттук экономикага тийгизген таасири жана финансылык институттардын жаңы шарттарга ыңгайлашуусу изилденген. М.Молине жана А.Совинин эмгектеринде жаңы технологиялардын жана дүйнөлүк финансылык инновациялардын банк системасына тийгизген таасири каралат, ал эми Л.Таба өлкөлөрдү эл аралык каржы тармагына интеграциялоонун маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Банк секторун өнүктүрүүнүн айрым аспектилерин ата мекендик окумуштуулар **Абдиева А.И., Алыбаева Ж.Б., Бакас уулу Бахтияр, Абакирова М.Б., Абакирова С.М., Осмонова Б.Б., Бектенова Д.Ч., Джумабаева М., Кумскова В.И.**Бандын эмгектеринде каралган. **Р.Б., Мусакожоева Ш.М., Островская Е.С., Пронской Н.С., Сарбанова У.К.,**

Саякбаева А.А., Сулайманова А., Турсунова С.А., Тынаева Н., Чолбаева С.Ж. жана башка ата мекендик илимпоздор төлөм жана эсептешүү механизмдин, экономиканын инвестициялык ролун аныктоодо банктын узак мөөнөттүү ролун, ж.б.

Ошентип, глобалдашуу жана тобокелдиктер шартында Кыргыз Республикасынын банк тутумун модернизациялоо маселелерин изилдөө маанилүү жана өз убагында болуп саналат, анткени ал дүйнөлүк экономикалык өзгөрүүлөрдүн шартында финансы секторун натыйжалуу өнүктүрүү, анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана туруктуулугун жогорулатуу боюнча стратегиялык сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясын, Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасын, 2030-жылга чейин туруктуу өнүктүрүүнүн күн тартибин, Кыргыз Республикасынын региондорун 2024-2028-жылдарга өнүктүрүү программасын, Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын стратегиялык багыттарын ишке ашырууга байланыштуу. 2025-2030.

Иштин максаты:

Бул иштин максаты Кыргыз Республикасынын банк тутумунун учурдагы абалына талдоо жүргүзүү жана банк секторунун натыйжалуулугун, туруктуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга багытталган экономикалык ааламдашуу шартында аны модернизациялоо боюнча сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Иштин милдеттери:

1. Банк системасын модернизациялоонун теориялык аспектилерин изилдөө.

Ааламдашуу шартында банк тутумдарын модернизациялоонун негизги ыкмаларына баа берүү жана ар кайсы өлкөлөрдүн банк тутумдарына таасир этүүчү негизги тенденцияларды аныктоо.

2. Кыргыз Республикасынын банк тутумунун абалына талдоо жүргүзүү.

Кыргызстандын банк системасынын түзүмүн жана иштешин, анын негизги көйгөйлөрүн жана чакырыктарын карап чыгуу жана ааламдашуу процессинин өлкөнүн банк секторуна тийгизген таасирин аныктоо.

3. Банк системаларын модернизациялоонун дүйнөлүк тажрыйбасын изилдөө.

Башка өлкөлөрдөгү ийгиликтүү реформалардын жана банк тутумдарын модернизациялоонун мисалдарына баа берүү, алардын өзгөчөлүктөрүн жана Кыргызстандын шартында колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо.

4. Санариптештирүү жана финансылык технологиялардын Кыргызстандын банк тутумуна тийгизген таасирине баа берүү.

FinTech жана санариптик технологиялардын учурдагы тенденцияларына, ошондой эле алардын Кыргыз Республикасынын банк секторун модернизациялоодогу ролуна талдоо жүргүзүү.

5. Ааламдашуу экономикалык процесстердин шартында өлкөнүн банк системасы туш болгон негизги көйгөйлөрдү аныктоо. Интеграция процесстеринин контекстинде банк тутумунун көйгөйлөрүн аныктоо жана анын ыңгайлашуусуна жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө баа берүү.

6. Кыргыз Республикасынын банк тутумун модернизациялоо боюнча сунуштарды иштеп чыгуу. Банктык жөнгө салууну өркүндөтүү, инновациялык продуктыларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү киргизүү, ошондой эле глобалдашуу шартында банк тутумунун финансылык

инклюзивдүүлүгүн жана туруктуулугун жогорулатуу боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

7. Кыргыз Республикасынын банк системасын эл аралык финансы системасына интеграциялоонун келечегин баалоо. Кыргызстандын банк секторун эл аралык финансы рынокторуна тыгыз интеграциялоо жана эл аралык финансы институттары менен өз ара аракеттенүүнү жакшыртуу үчүн мүмкүнчүлүктөрдү жана тоскоолдуктарды изилдөө.

Изилдөө объектиси: Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын банк системасы, анын уюштуруу түзүмү, иштеши, жөнгө салынышы жана тышкы жана ички экономикалык жана финансылык процесстер менен өз ара аракеттенүүсү саналат.

Изилдөөнүн предмети: Изилдөөнүн предмети болуп экономикалык ааламдашуу шартында Кыргызстандын банк тутумун модернизациялоо процесстери жана механизмдери, ошондой эле бул процесстердин анын туруктуулугуна, натыйжалуулугуна, атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө жана дүйнөлүк рыноктун заманбап чакырыктарына ыңгайлашуу жөндөмдүүлүгүнө тийгизген таасири саналат. Буга төмөнкүлөр кирет:

- Банк тутумунун учурдагы абалына талдоо.
- Глобализациянын жана санариптик технологиялардын банк секторуна тийгизген таасири.
- Өлкөнүн банктары туш болгон көйгөйлөр жана кыйынчылыктар.
- Ааламдашуу шартында банк системасын өркүндөтүүнүн стратегиялары жана жолдору.

Изилдөө гипотезасы: Изилдөө гипотезасы экономикалык глобалдашуу шартында Кыргыз Республикасынын банк тутумун модернизациялоо инновациялык финансылык технологияларды киргизүүнү, мамлекеттик жөнгө салууну өркүндөтүүнү, финансылык инклюзияны өнүктүрүүнү жана эл аралык стандарттарга адаптациялоону камтыган комплекстүү мамилени талап кылат, бул өз кезегинде банк секторунун атаандаштыкка

жөндөмдүүлүгүн жана туруктуулугун жогорулатууга, ошондой эле анын дүйнөлүк финансылык системага интеграцияланышын камсыз кылууга мүмкүндүк берет. Бул гипотезаны текшерүү үчүн биз ааламдашуу процесстери (санариптештирүү, каржы технологиялары, эл аралык жөнгө салуу) Кыргызстандын банк системасына кандай таасирин тийгизип жатканын, алар кандай көйгөйлөрдү жана мүмкүнчүлүктөрдү жаратып жатканын жана секторду эффективдүү модернизациялоо үчүн кандай чаралар керек экендигин изилдейбиз.

Изилдөө методологиясы: Изилдөөнүн методологиясы ааламдашуу шартында Кыргыз Республикасынын банк тутумун модернизациялоого байланышкан көйгөйлөрдү жана процесстерди комплекстүү талдоо үчүн ар кандай илимий ыкмаларды жана ыкмаларды колдонууну камтыйт. Изилдөөдө төмөнкү ыкмалар колдонулат:

1. **Аналитикалык метод** Кыргызстандын банк тутумунун учурдагы абалын талдоо, анын көйгөйлөрүн жана модернизациялоо мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо үчүн колдонулат. Бул ыкма учурдагы тенденцияларга, статистикалык маалыматтарга жана банктардын финансылык көрсөткүчтөрүнө талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет.

2. **Салыштырмалуу метод** Кыргызстандын банк тутумунун абалын башка өлкөлөрдүн, өнүккөн жана экономикасы жогору өнүккөн мамлекеттердин банк тутумдары менен салыштыруу үчүн колдонулат. Салыштырмалуу талдоо модернизациялоонун жана глобалдашуу чакырыктарына ыңгайлашуунун ийгиликтүү практикасын аныктайт, аларды Кыргызстандын контекстине которууга болот.

3. **Системалык анализ ыкмасы** Банк тутумун бирдиктүү жана өз ара байланышкан структура катары кароо, ошондой эле анын иштешине жана өнүгүшүнө ар кандай факторлордун (глобалдашуу, санариптештирүү, финтех) таасирин баалоо үчүн колдонулат. Метод модернизацияны талап

кылган негизги өз ара көз карандылыктарды жана критикалык пункттарды аныктайт.

4. **Тарыхый-экономикалык метод** Ал Кыргыз Республикасынын банк тутумунун тарыхый өнүгүүсүнө талдоо жүргүзүү, анын эволюциясынын мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоо жана банк секторунун учурдагы структурасына жана көйгөйлөрүнө өткөн өзгөрүүлөр кандай таасир эткенин түшүнүү үчүн колдонулат.

5. **Эксперттик ыкма** Ал банк тутумун модернизациялоо боюнча сунуштарды баалоо жана иштеп чыгуу үчүн финансы, банк иши жана экономика тармагындагы эксперттердин пикирлерин жана сунуштарын пайдаланууну камтыйт. Метод маектешүү, сурамжылоо же эксперттер менен консультациялар аркылуу көйгөйлөр жана мүмкүн болгон чечимдер жөнүндө кошумча маалымат берет.

6. **Кейс ыкмасы** Башка өлкөлөрдүн банк тутумдарын модернизациялоонун ийгиликтүү мисалдарын талдоо үчүн колдонулат, бул Кыргыз Республикасы үчүн сунуштарды иштеп чыгууга жардам берет. Кейс методу башка өлкөлөрдүн банк тутумдарын ийгиликтүү трансформациялоого алып келген реалдуу шарттарды жана кадамдарды тереңирээк түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

7. **Моделдөө жана болжолдоо** Ал ааламдашуу жана санариптештирүү шартында Кыргыз Республикасынын банк тутумун өнүктүрүүнүн моделдерин түзүү үчүн, ошондой эле ар кандай реформаларды жана инновацияларды ишке ашырууда келечекте анын жүрүм-турумун болжолдоо үчүн колдонулат.

8. **Анализдин сандык жана сапаттык ыкмалары** Сандык методдор статистикалык маалыматтарды, отчетторду жана банктардын финансылык көрсөткүчтөрүн чогултууну жана талдоону, ал эми сапаттык методдор банк тутумун модернизациялоого багытталган тексттик

материалдарды, ченемдик укуктук актыларды, стратегияларды жана саясатты талдоону камтыйт.

Диссертациянын алынган жыйынтыктарынын илимий жаңылыгы Кыргыз Республикасынын банк тутумун модернизациялоонун автордук концепциясын, анын ичинде дүйнөлүк тажрыйбаны, интеграциялык процесстерди жана улуттук өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен реформалоонун комплекстүү стратегиясын иштеп чыгууда. Автор Кыргыз Республикасынын банк тутумун модернизациялоонун негизги багыттарын иштеп чыккан:

- Финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү санариптештирүү, рынокту либералдаштыруу жана эл аралык экономикалык санкциялар сыяктуу заманбап чакырыктарды жана факторлорду эске алуу менен экономикалык ааламдашуунун Кыргыз Республикасынын банк тутумуна тийгизген таасирин талдоого жаңы ыкма иштелип чыкты.

- Кыргызстандын глобалдашкан экономикага толук кандуу катышуусуна тоскоол болгон банктарды начар капиталдаштырууга, санариптештирүү жетишсиздигине жана эл аралык финансылык тармактарга чектелген интеграцияга басым жасоо менен өлкөнүн банк секторунун учурдагы көйгөйлөрүнө комплекстүү талдоо жүргүзүлдү.

- Улуттук экономиканын өзгөчөлүктөрүн жана финансы секторун өнүктүрүүнүн дүйнөлүк тенденцияларын эске алуу менен банк системасын модернизациялоо концепциясы иштелип чыкты.

- ааламдашуу шартында банк тутумунун туруктуулугуна жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнө таасир этүүчү негизги факторлор аныкталды жана системалаштырылды.

- Биринчи жолу заманбап шарттарда банк тутумун модернизациялоонун жана туруктуу өнүктүрүүнүн айрым методологиялык аспектиери такталды.

- Кыргыз Республикасынын банк тутумуна таасир этүүчү макроэкономикалык факторлорду талдоонун негизинде биринчи жолу анын узак мөөнөттүү келечекте өнүгүүсүнүн негизги тенденциялары аныкталды.

- Биринчи жолу макроэкономикалык жана институционалдык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен банк ишин жөнгө салуунун эл аралык стандарттарын Кыргыз Республикасынын шарттарына ылайыкташтыруу зарылчылыгы негизделди.

- Биринчи жолу бүтүндөй өлкөнүн экономикасынын банк тутумунун натыйжалуулугуна санариптештирүү жана финансылык технологиялардын таасирин баалоо методологиясы сунушталды.

- Дүйнөлүк экономиканы өнүктүрүүнүн заманбап чакырыктарын жана тенденцияларын эске алуу менен банк секторунун ченемдик укуктук базасын өркүндөтүү боюнча практикалык сунуштар иштелип чыккан.

- Инновациялык банк продуктуларын жана санариптик технологияларды киргизүү аркылуу калктын жана чакан бизнестин финансылык жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу механизмдери сунушталды.

Кыргызстандын калкы жана бизнеси үчүн банктык кызматтардын сапатын жана жеткиликтүүлүгүн олуттуу жакшыртууга салым кошо ала турган блокчейн, жасалма интеллект жана онлайн-банкинг сыяктуу банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн инновациялык инструменттерин жана моделдерин киргизүү боюнча конкреттүү сунуштар иштелип чыккан.

Ата мекендик банктарга эл аралык стандарттарга ыңгайлашууга жардам бере турган модернизациялоо стратегиялары аныкталган, бул өзгөчө дүйнөлүк экономикалык трансформациялардын жана экономикалык жана финансылык туруксуздук менен байланышкан жаңы чакырыктардын шартында маанилүү.

Ошентип, сунушталган сунуштар мамлекеттик органдар, финансы-кредиттик мекемелер жана жөнгө салуучу тарабынан банк тутумун өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгууда жана ишке ашырууда колдонулушу

мүмкүн. Автордун корутундулары жана сунуштары банк, финансы жана макроэкономика тармагындагы адистерди кызыктырат.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору. Изилдөөдө Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын статистикалык маалыматтары, ошондой эле банк ишине тиешелүү отчеттор жана ченемдик укуктук актылар колдонулган. Талдоо глобализациянын банк тутумуна тийгизген таасирин баалоо үчүн салыштырма методду, системалык анализди жана моделдөөнүн жардамы менен жүргүзүлгөн. Банк тутумдарын модернизациялоо боюнча эл аралык тажрыйба да пайдаланылды, бул улуттук банктардын финансылык туруктуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча сунуштарды берүүгө мүмкүндүк берди.

Бул макалада изилдөөдө анализдин төмөнкү ыкмалары колдонулган: экономикалык жана статистикалык методдор, көп варианттуу талдоо, статистикалык методдор (убакыт катарлары жана алардын жакындашуусу, орточо жана салыштырмалуу чоңдуктар, топторго бөлүү, графикалык жана индекстик методдор), ошондой эле математикалык жана статистикалык методдор (корреляциялык анализ, регрессия) жана болжолдоо.

Иштин практикалык мааниси төмөнкүдөй: Кыргыз Республикасынын банк тутумун модернизациялоо боюнча сунушталган сунуштар мамлекеттик органдар жана контролдоочу органдар тарабынан өлкөнүн банк секторунда жаңы стратегияларды жана саясаттарды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда пайдаланылышы мүмкүн, бул анын тышкы экономикалык соккуларга туруктуулугун жогорулатууга жана улуттук банктардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет. Жасалма интеллект, блокчейн жана санариптик каржы кызматтары сыяктуу инновациялык технологияларды ишке киргизүү боюнча иштелип чыккан сунуштар коммерциялык банктар тарабынан финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатын жана жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу, ички операциялык натыйжалуулукту жогорулатуу жана кредиттөө жана төлөм

системалары менен байланышкан тобокелдиктерди азайтуу үчүн колдонулушу мүмкүн. Эл аралык финансылык тармактарга жана стандарттарга интеграциялоо боюнча сунуштар ата мекендик банктарга чет өлкөлүк өнөктөштөр менен өз ара аракеттенүүнү жакшыртууга жана чет өлкөлүк инвесторлор үчүн жагымдуураак болууга жардам берет, бул өлкөнүн экономикасына чет өлкөлүк инвестициялардын көбөйүшүнө алып келиши мүмкүн. Иштин практикалык жыйынтыктары банк секторунун адистеринин квалификациясын жогорулатууга, алардын эл аралык финансылык жөнгө салуу, санариптештирүү жана инновациялык финансылык технологиялар жаатындагы квалификациясын жогорулатууга багытталган билим берүү жана окутуу программаларын иштеп чыгуу үчүн пайдаланылышы мүмкүн. Изилдөөнүн натыйжалары банк секторун жана экономикалык глобалдаштырууну изилдеген илимий жана окуу жайлары үчүн, ошондой эле финансы жана экономика тармагында иштеген адистер үчүн жаңы изилдөөлөрдү жана аналитикалык отчетторду иштеп чыгууда пайдалуу болушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси Экономикалык ааламдашуу шартында Кыргыз Республикасынын банк тутумун модернизациялоо боюнча изилдөөнүн натыйжалары улуттук экономика үчүн да, банк секторунун өзү үчүн да олуттуу экономикалык мааниге ээ. Атап айтканда, алар салым кошо алат: Өлкөнүн финансылык туруктуулугун чыңдоо: Ааламдашуу шартында дүйнөлүк финансы системасы ар кандай тышкы таасирлерге дуушар болууда, бул финансылык кризистерге алып келиши мүмкүн. Заманбап мамилелерге жана эл аралык стандарттарга негизделген банк тутумун модернизациялоо банктардын туруктуулугун жогорулатууга жана финансылык соккулардын тобокелдиктерин азайтууга жардам берет. Банктык операциялардын эффективдүүлүгүн жогорулатуу: Инновациялык технологияларды киргизүү жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү банктарга алардын операциялык натыйжалуулугун

жогорулатууга, чыгымдарды кыскартууга жана кардарларды тейлөөнүн сапатын жакшыртууга мүмкүндүк берет. Бул өз кезегинде калк жана бизнес үчүн банктык кызматтардын жеткиликтүүлүгүн жана жагымдуулугун жакшыртат.

Кредиттик жана инвестициялык активдүүлүктү өнүктүрүү: Модернизацияланган банк системасы кредиттөө шарттарын жакшыртат, бул жеке жана мамлекеттик инвестициялардын өсүшүнө өбөлгө түзөт. Чакан жана орто бизнести насыялоону жакшыртуу жана чет элдик инвестицияларды стимулдаштыруу өлкөнүн туруктуу экономикалык өсүшүн колдоодо негизги ролду ойнойт. Эл аралык экономикалык байланыштарды чыңдоо: Ааламдашуу шартында дүйнөлүк каржы системасына интеграциялануу муктаждыгы күч алууда. Банк секторун модернизациялоо эл аралык финансы уюмдары менен мамилелерди жакшыртууга, эл аралык кредиттик рынокторго кирүүнү жеңилдетүүгө жана эл аралык соода шарттарын жакшыртууга жардам берет. Экономикалык өсүштү стимулдаштыруу: Модернизацияланган банк системасы калктын финансылык сабаттуулугун жогорулатат жана жаңы финансылык продуктыларды өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт, бул өз кезегинде керектөө активдүүлүгүн жана жалпы экономикалык өсүштү стимулдайт. Инвесторлордун жана жарандардын ишенимин бекемдөө: Туруктуу жана эффективдүү банк системасы жергиликтүү жана чет өлкөлүк инвесторлордун ишенимин жогорулатат, бул капиталдык салымдардын көбөйүшүнө жана өлкөдөгү жалпы инвестициялык климаттын жакшырышына өбөлгө түзөт. Ошентип, банк тутумун модернизациялоо боюнча сунуштарды ишке ашыруу глобалдашуу шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүшүнө, анын эл аралык аренадагы позициясын бекемдөөгө жана жарандардын жашоо сапатын жакшыртууга өбөлгө түзүүчү кеңири оң натыйжа берет. Коргоо үчүн берилген диссертациянын негизги жоболору: Экономикалык ааламдашуу шартында Кыргыз Республикасынын банк

системасын модернизациялоо зарылдыгы. Банк тутумунун учурдагы абалын жана дүйнөлүк экономикалык тенденцияларды талдоо көрсөткөндөй, аны модернизациялоо улуттук экономиканын туруктуулугун жогорулатуунун жана анын дүйнөлүк финансы системасына интеграцияланышын камсыз кылуунун негизги фактору болуп саналат. Ааламдашуунун Кыргыз Республикасынын банк секторунун өнүгүшүнө тийгизген таасири. Глобалдашуу банк тутумуна оң да, терс да таасирин тийгизет, бул тобокелдиктерди минималдаштыруу жана улуттук финансы институттарынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн жаңы ыкмаларды жана технологияларды киргизүүнү талап кылат. Банк системасына инновациялык технологияларды киргизүү боюнча сунуштар. Мобилдик банкинг, блокчейн жана жасалма интеллект сыяктуу санариптик технологияларды өнүктүрүү банктардын ишинин натыйжалуулугун бир топ жакшыртат, калк жана бизнес үчүн финансылык кызматтардын жеткиликтүүлүгүн жакшыртат жана операциялык чыгымдарды азайтат. Банк тутумун модернизациялоонун негизги элементи катары калктын финансылык сабаттуулугунун деңгээлин жогорулатуу. Билим берүү программаларын киргизүү жана финансылык продуктылар жана кызмат көрсөтүүлөр жөнүндө маалыматты жайылтуу калктын банктык кызматтарды активдүүрөөк пайдаланууга жана анын натыйжасында финансылык туруктуулукту чыңдоого өбөлгө түзөт. Банк системасын модернизациялоо процессинде мамлекеттик жөнгө салуунун ролу. Модернизациялоо банк тутумунун ийкемдүүлүгүнө жана натыйжалуулугуна көмөктөшүүчү ченемдик укуктук базаны түзүүнү жана өркүндөтүүнү талап кылат, ошол эле учурда финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү пайдалануучулардын да, банктардын өздөрүнүн да кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылат.

Банктардагы корпоративдик башкарууну жакшыртуунун алардын туруктуулугун жогорулатууга тийгизген таасири. Корпоративдик башкарууну чыңдоо жана банк мекемелеринин ишинин ачыктыгын

жогорулатуу алардын туруктуулугуна, инвесторлордун жана кардарлардын ишенимин чыңдоого, потенциалдуу финансылык тобокелдиктерден качууга көмөктөшөт. Кыргыз Республикасынын банктарына эл аралык стандарттарды киргизүүнүн практикалык мааниси. Базель III сыяктуу эл аралык стандарттарды жана принциптерди колдонуу тобокелдиктердин сапатын жана банктардын финансылык туруктуулугун жогорулатууга жардам берип, өлкөнүн банк тутумун эл аралык финансылык инфраструктурага интеграциялоого жардам берет. Эл чарбасы учун банк системасын модернизациялоонун экономикалык натыйжасы. Модернизациялоо боюнча сунуш кылынган чараларды ишке ашыруу банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүн жана сапатын жогорулатууга, инвестицияларды жана кредиттерди стимулдаштырууга, өлкөнүн жалпы экономикалык өсүшүнө жана финансылык туруктуулугуна өбөлгө түзөт.

Өтүнмө ээсинин жеке салымы. Өтүнмө ээси экономикалык ааламдашуу шартында Кыргыз Республикасынын банк тутумун жетишсиз модернизациялоонун негизги көйгөйүн өз алдынча аныктаган жана бул маселени чечүүгө багытталган изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин түзгөн. Эл аралык тажрыйбаны жана Кыргыз Республикасынын банк тутумунун өзгөчөлүгүн талдоонун негизинде, арыз ээси улуттук экономиканын өзгөчөлүктөрүн жана дүйнөлүк тенденцияларды эске алуу менен банк тутумун модернизациялоонун теориялык моделин сунуштады. Арыз ээси өз алдынча өлкөнүн банк тутумунун учурдагы абалына терең талдоо жүргүзүп, глобалдашуу менен байланышкан негизги көйгөйлөрдү жана тобокелдиктерди аныктап, аларды четтетүү боюнча сунуштарды сунуштаган. Изилдөө инновациялык технологияларды киргизүү, корпоративдик башкарууну жакшыртуу, калктын финансылык сабаттуулугун жогорулатуу жана мамлекеттик жөнгө салууну жакшыртуу боюнча сунуштарды иштеп чыгууну камтыды. Бардык сунушталган чаралар эл

аралык стандарттарга жана дүйнөлүк экономиканын талаптарына жооп берген принциптерге негизделген. Өтүнмө ээси банктар жана мамлекеттик органдар үчүн сунушталган ыкмаларды жана технологияларды ишке ашыруу боюнча практикалык сунуштарды даярдаган, анын ичинде ченемдик укуктук базага мүмкүн болуучу өзгөртүүлөр киргизилген. Иштин алкагында арыз ээси статистикалык маалыматтарды, сурамжылоолорду жана банк иши чөйрөсүндөгү эксперттер менен интервьюларды колдонуу менен эмпирикалык изилдөө жүргүзгөн, ошондой эле Кыргызстанда жана чет өлкөлөрдө болгон банктык практикага талдоо жүргүзгөн. Арыз ээси банк тутумун модернизациялоо боюнча сунушталган чаралардын экономикалык натыйжалуулугун өз алдынча эсептеп, алардын өлкөнүн экономикасына, финансылык туруктуулугуна жана банктардын туруктуулугуна тийгизген таасирине баа берген. Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде өтүнүүчү корутундуларды чыгарган жана Кыргыз Республикасынын банк тутумун андан ары өркүндөтүү үчүн банктар үчүн да, мамлекеттик органдар үчүн да колдонулушу мүмкүн болгон конкреттүү сунуштарды сунуштаган.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Негизги теориялык жана практикалык жоболор жана изилдөөлөрдүн натыйжалары семинарларда, форумдарда жана эл аралык жана республикалык илимий-практикалык конференцияларда баяндалган жана бекитилген:

Финансылык менеджмент, IT тобокелдиктери жана жеке эффективдүүлүктү жогорулатууга арналган «BusinessCon-1» семинар-конференциясы. Ernst & Young Казакстан Бизнес Академиясы (Алматы, 2021); ADG Bank Training Academy (Германия) жана CAICo Борбордук Азия консалтинг компаниясынын көмөгү менен «Кыргыз Республикасындагы Турак жайды каржылоо программасы» семинар-конференциясы (Стамбул, 2021); эл аралык илимий-практикалык конференция: «Чоң Евразиядагы аналитикалык көпүрө: социалдык-экономикалык, саясий жана гуманитардык проблемалар» (Бишкек, 1990); «Стратегиздөөнүн теориясы жана

практикасы» (Бишкек, 1990); «Туруктуу өнүгүү үчүн санариптештирүү, инновациялык менеджмент жана экономика» (Бишкек, 1990); «Жашыл экономика жана Кыргызстан үчүн жашыл чечимдер» (Бишкек, 1990); IFC Дүйнөлүк Банкы тарабынан уюштурулган ESG стандарттары жана туруктуу өнүгүү боюнча эл аралык конференция. Түркия, Стамбул. Эл аралык конференция: “Кыймылсыз мүлк көңүл борборунда: баалоо, жөнгө салуу, өнүктүрүү” Баалоочулардын өзүн өзү жөнгө салуучу региондор аралык ассоциациясы жана Кесиптик билим берүү институту тарабынан уюштурулган. Россия Федерациясы, Москва. Диссертациялык изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссия (ПКР УАК) тарабынан сунушталган басылмаларда жарыяланган.

Диссертациянын толук чагылдырылышы басылмаларда. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча автордун макалалары КР УАК тарабынан рецензияланган ата мекендик жана чет элдик басылмаларда жарыяланган, анын ичинен 8 RSCI тизмесине, 2 SCOPUS тизмесине киргизилген. Диссертациянын негизги мазмунун чагылдырган жалпы көлөмү 10 басма барактан турган жалпы 23 макала.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, 5 бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан, 312 адабияттын тизмесинен, көлөмү 285 беттен турат, 38 таблица жана 89 сүрөттү камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу, экономиканын ааламдашуу шартында Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүнүн азыркы көйгөйлөрү менен теманын байланышы негизделип, изилдөөнүн максаттары, милдеттери жана негизги багыттары аныкталат. Бул өлкөнүн банк системасы, каржы базис маанилүү элементи болуп саналат, анын туруктуулугун жогорулатуу жана дүйнөлүк каржы системасына бириктирүү үчүн заманбап талап кылат деп айтылат.

Биринчи бөлүм "Банк системасын өнүктүрүүнүн теориялык жана методологиялык жана уюштуруу-укуктук негиздери" банк системасын түзүү жана анын азыркы абалы боюнча теориялык аспектилер менен алектенет. Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын (КРУБ) акча-кредит саясатынын методологиясына жана жөнгө салуунун императивдүү жана диспозитивдүү ыкмаларын колдонууга өзгөчө көңүл бурулду.

Ошондой эле, бул бөлүмдө банк тутумунун калыптанышынын теориялык аспектилер, банк тутумунун калыптанышына негизги мамилелер, ошондой эле тарыхый өзгөрүүлөрдүн жана глобалдашуу процесстеринин контекстинде алардын эволюциясы каралат. Банк тутумунун өнүгүшүнүн негизги этаптары, анын экономикадагы ролу, ошондой эле анын иштешин түшүндүргөн теориялык моделдер изилденген.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы тарабынан акча-кредит саясатын түзүү методологиясы каралат. Акча жүгүртүлүшүн жөнгө салуунун негизги ыкмалары, акча-кредит саясатынын инструменттери, ошондой эле алардын финансылык туруктуулукка жана банк секторунун өнүгүшүнө тийгизген таасири келтирилген. Эл аралык стандарттарды жана тажрыйбаларды колдонууга өзгөчө көңүл бурулат.

Бул бөлүмдө банк системасын уюштуруу жана жөнгө салуу үчүн колдонулган негизги ыкмалары менен таанышуу максатында келип кетти.

Тактап айтканда, императивдик методдор (катуу жөнгө салуу) менен диспозитивдүү методдордун (ийкемдүү, макулдашуунун негизинде) ортосундагы айырмачылыкка көңүл бурулат. Бул ыкмалар улуттук жана эл аралык контекстте банк тутумунун өнүгүшүнө кандай таасир этээри сүрөттөлөт.

Банк тутумунун азыркы абалы жана акчаны виртуалдаштыруунун аныктоочу ролу. Кагаз банк тутумунун учурдагы абалын, ошондой эле анын өнүгүшүндө акчаны виртуалдаштыруунун ролун талдайт. Криптовалюталар, мобилдик төлөмдөр, блокчейн жана башка инновациялар сыяктуу санариптик технологиялардын өсүшүнөн улам банк тармагында болуп жаткан өзгөрүүлөр жана алардын банк тутумунун туруктуулугуна жана натыйжалуулугуна тийгизген таасири каралат.

Экинчи бөлүм "Санариптик технологиялардын негизинде банкты башкаруу системасынын жаңы тренддери". Бул санариптик башкаруу системасын түзүү чет өлкөлүк тажрыйбасын карап жатат. Бул бөлүмдүн биринчи бөлүгүндө банк башкарууну санариптештирүү жаатында чет өлкөлөрдүн тажрыйбасы каралат. Эл аралык Банк практикасында санариптик башкаруунун ар кандай моделдери талданды, анын ичинде жасалма интеллект, бизнес процесстерди автоматташтыруу, чоң маалыматтарды колдонуу жана булут технологияларын өнүктүрүү сыяктуу технологияларды киргизүү.

Электрондук платформаларды колдонуу жана жашыл каржылоону өнүктүрүү сыяктуу банктык процесстерди санариптештирүүнүн негизги аспектилери бааланды. Банк чөйрөсүндө санариптик технологияларды колдонуу менен байланышкан перспективалар жана көйгөйлөр, ошондой эле банк тутумунун натыйжалуу иштеши үчүн интернет-коммерциянын ролу каралды.

Электрондук коммерциянын глобалдуу тармагында банк системасынын абалына талдоо жүргүзүлдү жана баа берилди. Бул бөлүм

Глобалдашуу жана электрондук коммерциянын өсүшү шартында банк тутумунун учурдагы абалын талдоого арналган. Банктык кызмат көрсөтүүлөрдү глобалдык санариптик чөйрөгө интеграциялоого байланыштуу көйгөйлөр жана чакырыктар каралат, ошондой эле банктар үчүн санариптик платформаларга өтүүгө байланыштуу тобокелдиктер жана мүмкүнчүлүктөр жана алардын эл аралык электрондук соодадагы ролу талданат.

Ошондой эле, экинчи бапта банк системасында жашыл каржылоону өнүктүрүү маселелери жана келечеги, ошондой эле каржылык жана салым агымдарын жогорулатуу, анын ролун талкууланат. Жашыл каржылоонун учурдагы тажрыйбалары жана стандарттары бааланып, туруктуу жана экологиялык багыттагы финансылык инструменттерди банкты башкаруу тутумуна интеграциялоо жолдору сунушталууда.

Үчүнчү бөлүм "Глобалдашуу жана азыркы экономикадагы дисбаланс, Кыргыз банк тутумунун чындыгы" глобалдаштыруу процесстеринин Кыргыз Республикасынын экономикасына жана анын банк тутумуна тийгизген таасирине талдоо жүргүзүлдү. Глобалдашуунун улуттук каржы тутумуна тийгизген оң жана терс таасирлери, анын ичинде тышкы көз карандылыктын көбөйүшү, финансылык кризистерге байланыштуу тобокелдиктер жана банктардын тышкы экономикалык ишмердүүлүгүн кеңейтүү мүмкүнчүлүктөрү каралат.

Биз тышкы жана ички экономикалык себептер менен байланышкан негизги экономикалык маселелерди карап көрөлү. Ошондой эле өлкөнүн банк системасына дүйнөлүк геосаясий окуялардын таасири, ошондой эле эл аралык атаандаштык жана экономикалык кризистердин шартында анын туруктуулугу изилденген.

Дүйнөлүк геосаясий окуялар жана банк системасына коркунучтар мисалы, эл аралык чаралар, соода согуштары жана саясий туруксуздук, жана банк системасына тийгизген таасири. Туруксуздуктун шартында финансы

сектору үчүн келип чыгуучу коркунучтар каралат, ошондой эле коммерциялык банктар жана бүтүндөй экономика үчүн бул тобокелдиктерди азайтуу боюнча чаралар сунушталат.

Төртүнчү бөлүм "банктык тейлөөнү өнүктүрүүнүн негизи катары санариптик платформанын модели" салттуу банктан ийкемдүү жана инновациялык банктык экосистемага өтүүнү кошо алганда, банктык тейлөө үчүн санариптик платформанын моделин иштеп чыгууга арналган.

Банк секторун трансформациялоодо жана анын кардарларды тейлөөнүн жаңы деңгээлине өтүүсүндө маанилүү элемент катары санариптик платформанын моделин изилдөө жүргүзүлүүдө. Бул бөлүмдө бир кыйла банктардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет санариптик шарттарда банктык кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүү, ошондой эле новатордук технологияларды киргизүү менен байланышкан негизги аспектилер менен алектенет.

Дүйнөлүк банк ишинин парадигмасы тутуму катары банктан Банкка өтүү процесси чагылдырылган. Биринчи абзац банк ишинин жаңы парадигмасын жараткан санариптик технологияларды интеграциялоого банктын салттуу моделинен баштап, банк кызматтарынын эволюциясын карайт. Банкингдеги глобалдык тенденцияларга, инновациялардын банктардын уюштуруу түзүмдөрүнө тийгизген таасирине жана банктардын өзгөрүп жаткан шарттарга ыңгайлашуу жолдоруна өзгөчө көңүл бурулат.

Иште Кыргыз банк системасын салттуу системадан экосистемага трансформациялоо процессине өзгөчө көңүл бурулат. Кыргыз Республикасынын банк системасын трансформациялоо процесси талданат, тейлөөнүн классикалык моделинен өзүнө банктык кызмат көрсөтүүлөрдү гана эмес, санариптештирүү шарттарында кардарлар үчүн кызмат көрсөтүүлөрдүн кеңири спектрин камсыз кылуучу башка финансылык продуктуларды да камтыган санариптик экотутумдарды түзүүгө өтүү этаптары каралат.

Төртүнчү бөлүмдүн үчүнчү бөлүгүндө санариптик өзгөртүп түзүү шартында атаандаштыкка жөндөмдүү банк системасын түзүү маселеси изилденет, санариптик өзгөртүп түзүү шартында атаандаштыкка жөндөмдүү банк системасын түзүүгө басым жасалат. Технологиялардын тез өнүгүшү жана керектөөчүлөрдүн каалоолорунун өзгөрүшү менен банктардын рыноктук позициясын колдоо жана бекемдөө жөндөмүнө таасир этүүчү факторлор каралат.

Ошондой эле бул главада Кыргызстанда каржылоонун ислам принциптерин колдонуу перспективалары жана атаандаштыкка жөндөмдүү банк системасын түзүүгө санариптештирүүнүн таасири берилген.

Кыргызстандын азыркы реалдуулугунда ислам принциптери боюнча каржылоо өтө актуалдуу маселе болуп саналат. Чет элдик жана улуттук тажрыйба, киргизүү көйгөйлөрү жана өнүгүү келечеги каралат. Дүйнөлүк финансы рыногунун маанилүү бөлүгү жана Кыргыз Республикасынын банк системасынын ажырагыс бөлүгү катары ислам каржылоосунун абалына жана өнүгүү келечегине талдоо жүргүзүлдү. Бул жаатта чет өлкөлүк жана улуттук тажрыйба иликтенип, салттуу банк тутумуна ислам финансылык принцибин киргизүү көйгөйлөрү, ошондой эле аны андан ары өнүктүрүүнүн келечеги каралат.

1-таблицада исламдык финансылык продуктулар берилген [1].

Таблица 1

Ислам каржы өнүмдөрү

Сунушталган азык-түлүк	Семантикалык котормо	Мазмуну	Өзгөчөлүктөрү
Мудараба	Пайда бөлүшүү жана жоготуу	Салттуу ишенимге окшош. Банк өз каражаттарын мудариб – ишканага башкарууга жетиштүү тажрыйбасы жана аброю менен берет. Акыркысы каражаттарды инвестициялоо менен алектенет.	Долбоор ийгиликтүү аяктаган учурда, кирешелер түзүлгөн келишимге ылайык бөлүштүрүлөт. Бирок, эгерде банк гана чыгымга учураса, анда мудариб өзүнүн комисиондук акысын албайт. Банк долбоорду күнүмдүк башкарууга кийлигишпейт.

Мурабаха	Соода маржасы менен кайра сатуу	Банк принимает на себя обязательство отыскать и купить в соответствии с заявленными клиентом критериями товар, а клиент обязуется выкупить данный товар у банка. В цену продаваемого клиенту товара банк включает стоимость оказанной им клиенту услуги.	Стороны заранее согласовывают разницу, которая является вознаграждением банка. Клиент выплачивает требуемую сумму, как правило, постепенно в виде частичных платежей (рассрочки).
Кардиль-Хасан	Пайызсыз насыя	Кардарга белгилүү бир мөөнөттөн кийин кайтарып берүүгө милдеттенген сумманы алууга мүмкүнчүлүк берет.	Бул учурда, банк эч качан насыя боюнча пайыздарды талап кылбайт. Кардар кааласа, премиумду (Хибу) банкка өзү төлөйт. Бул ислам банктарынын кардарлары менен достук жана ишенимге негизделген мамилелеринин өзгөчөлүгү.
Мушарака	Өнөктөштүк	Банк менен кардардын белгилүү бир өнүмдү биргелешип каржылоосун камтыйт. Долбоор тарткан кирешелер жана чыгымдар тараптардын каржылоо үлүштөрү менен бөлүшүлөт. Ошол эле учурда, башкаруу паритеттик негизде эки тарап тарабынан жүзөгө ашырылышы мүмкүн, ошондой эле алардын ар бири өз-өзүнчө.	Мушарака өнүмүнүн артыкчылыгы, ал шериктештиктин өзгөчөлүктөрү, кирешелерди бөлүштүрүүдөгү үлүштөр жана башкаруу формалары тараптар тарабынан алдын-ала макулдашылышы мүмкүн болгон ийкемдүү келишимдерди камтыйт.
Салам	Кечиктирилген жеткирүүнү учурдагы баада сатуу	Салам бүтүмүнүн негизи болуп банкка кайсы бир активдин учурдагы баасы боюнча кийинкиге калтырылган жеткирүүнү сатуу саналат. Келечекте сунушталган активди рынокто активди сатуу учуруна карата рынок конъюнктурасынан улам банк тарабынан белгиленген баа боюнча кайра сатуу банктын бул операциялардан түшкөн кирешеси болуп саналат.	Эреже катары, бир эле учурда эки келишим түзүлөт, ал боюнча бир учурда товар банкка, экинчисинде банк тарабынан үчүнчү жакка берилет. Бүтүмдүн негизги экономикалык мааниси кардарга активди келечектеги рыноктук жеткирүүдөн төмөн баада алдын ала төлөө (иш жүзүндө каржылоо) болуп саналат.
Истисна	Мөөнөттүү келишимдин фьючерстери	Өндүрүштү тейлөөчү жана коомдун жашоо-турмушунун шарттарын камсыз кылуучу, капитал сыйымдуу объекттерди куруу ж. б. чарбанын тармактарын түзүү сыяктуу олуттуу долбоорлорду каржылоо үчүн түзүлгөн.	Жумуштарды аткаруунун деталдуу графиги (аткаруу мөөнөтү, суммасы, сапаты ж.б.) жана өндүрүштүн жүрүшүндө аны милдеттүү түрдө аткаруу графиги түзүлөт. Чындык боюнча эсептешүүлөр макулдашуу түзүлгөн датага белгиленген баа боюнча жүргүзүлөт. Төлөмдөр долбоордун жүрүшү жана аякташы боюнча алдын-ала белгиленген убакыт аралыгында жүргүзүлөт.
Иджара	Ижара	Иджара банк менен кардардын ортосундагы келишимди карайт, ал боюнча банк жабдууларды Кардардын талабы боюнча сатып	Банк өз мүлкүн жана андан түшкөн кирешелерди пайдалануу укугун жана ага зыян келтирбестен (манифа) өзүнүн кардарына орто

		алып, андан кийин ижарага берет. Ижаранын узактыгы жана ижара акысынын өлчөмү тараптар тарабынан макулдашылат. Жабдууларга ээлик кылуу банкта калат.	мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү операциялар үчүн сатат. Бул банк продуктусу өндүрүштү жана курулуш иштерин каржылоодо колдонулат.
--	--	--	---

Жер жүзүндөгү мусулман калкы шариятка ылайыктуу финансылык продуктыларга суроо-талапты жаратып, тынымсыз өсүп жатат. Бирок, акыркы мезгилде Ислам финансы-кредит инструменттерине мусулмандар тарабынан гана эмес, башка диндерди жактагандар тарабынан да кызыгуунун өсүп баратканын байкоого болот.

Кыргызстанда ислам каржылоосун өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүнүн бири бир эле мезгилде мыйзам чыгаруунун үч системасы иштеп жаткандыгы болуп саналат. Бул тутумдар мыйзам чыгаруу тутумдарынын жанаша жашоо моделинде, 1-сүрөттө келтирилген.

1-сүрөт. Мыйзам чыгаруу тутумдарынын жанаша жашоо модели

1-сүрөттө мыйзам чыгаруу тутумдарынын жанаша жашоосунун автордук модели келтирилген. Сүрөттөн көрүнүп тургандай, ак – боелбогон зоналар боелгон зоналарга караганда көбүрөөк, тиешелүүлүгүнө жараша үч мыйзам системасы, негизинен бири-бирине карама-каршы келет. Кызыл түс менен боелгон нерсе – Ыйык жазмалардын жана адамдар ойлоп тапкан ченемдик укуктук актылардын (мыйзамдардын жана мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актылардын) окшоштуктары. Сары түс менен боелгон нерсе-Ыйык Жазманын жана салттуу (жазылбаган) мыйзамдардын окшоштуктары. Кызгылт көк түскө боелгон аймак-бул светтик мыйзамдардын жана салттуу мыйзамдардын ченемдеринин окшоштуктары. Жана кичинекей гана бөлүгү, жашыл түскө боелгон-бул үч мыйзам тутумунун окшоштуктары. Буга мисал катары үч системада тең орун алган мусулмандардын "Курман айт" жана "Орозо айт" майрамдарын келтирсек болот.

Учурда Кыргызстанда бардык диндердин жана конфессиялардын өкүлдөрү жашайт жана калктын басымдуу бөлүгүн мусулмандар түзөт. Көптөгөн башка мамлекеттерден айырмаланып Кыргызстанда каада-салттар ушул күнгө чейин сакталып жана так сакталып келе жаткандыгын өзгөчө белгилей кетүү керек. Ошентип, ой жүгүртүүнүн жүрүшүнө олуттуу таасирин тийгизген, адамдардын иш-аракеттерине таасир эткен ушул Мыйзам тутумдарынын бардыгы чогуу жашаса, тиешелүү кесепеттер болот. Азыркы учурда азыркы кыргыздар бир эле учурда мыйзамдардын бардык үч системасынын нормаларынын талаптарын сактоого аракет кылып жатышат, ал эми жыйынтыгында алар мыйзамдардын бул системаларынын карама-каршылыгынан улам келип чыккан көйгөйлөргө туш болуп, натыйжада канааттандырылгыч эмес натыйжага жетишүүдө. Жогоруда айтылгандардан улам, үч мыйзам системасы тең чогуу жашап турганда, кредиттөөнүн салттуу формаларын да, исламдык каржылоону да параллелдүү өнүктүрүү зарыл деген тыянак чыгышы керек.

Төртүнчү главанын бешинчи параграфында Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы тарабынан жүргүзүлүп жаткан акча-кредит саясатынын социалдык-экономикалык факторлоруна **корреляциялык-регрессиялык** талдоо берилет, ал социалдык-экономикалык факторлордун акча-кредит саясатына жана банк тутумунун туруктуулугуна тийгизген таасирин изилдөөгө багытталган. Талдоо процесси негизги көз карандылыктарды аныктоого жана санариптештирүү шартында акча-кредит саясатын жакшыртуу боюнча сунуштарды берүүгө жардам берет.

Кыргыз Республикасынын Улуттук банкынын эсептик ченине кыйла таасир эткен факторлорду аныктоо үчүн биз корреляциялык-регрессиялык анализди колдондук.

2-таблицада корреляциялык анализдин натыйжалары келтирилген.

Таблица 2

Корреляциялык анализдин натыйжалары

№	Факторлор	Эсептик чен менен корреляция коэффициенттери
1	КБИ (инфляция)	0,47 (орточо позитивдүү байланыш)
2	Кредиттердин жалпы көлөмү	0,22 (алсыз позитивдүү байланыш)
3	Акча массасы	0,16 (абдан начар позитивдүү байланыш)
4	Доллардын курсу	0,15 (абдан начар позитивдүү байланыш)
5	Ипотекалык кредиттер	0,10 (кичинекей байланыш)
6	ИДП	-0,02 (байланыш дээрлик жок)
7	ИДПнын өсүү темпи	-0,17 (алсыз терс байланыш)

Сызыктуу эмес көз карандылыкты эсепке алуу үчүн биз экинчи тартиптеги **полиномдук регрессия** ыкмасын колдондук. Бул фактордун таасири бирдей эмес өзгөргөн учурларды аныктоого мүмкүндүк берет, мисалы, инфляция төмөн болгондо, чен төмөндөп, жогору болгондо көтөрүлөт.

Математикалык модель бул ыкмада төмөнкүдөй:

$$U_t = \beta_0 + \beta_1 \times IPC_t + \beta_2 \times CRED_t + \beta_3 \times GDPG_t + \beta_4 \times USD_t + \beta_5 \times IPC_{t2} + \beta_6 \times CRED_{t2} + \beta_7 \times GDPG_{t2} + \beta_8 \times USD_{t2} + \varepsilon_t$$

U_t — жылына эсептик чен t

IPC_t , $CRED_t$, $GDPG_t$, USD_t — макроэкономикалык көрсөткүчтөр (инфляция, кредиттер, ИДПнын өсүшү, доллардын курсу).

$\beta_0, \beta_1, \dots, \beta_8$ — моделдин факторлору.

ε_t — кокус ката.

3-таблицада регрессиялык анализдин натыйжалары келтирилген.

Таблица 3

Регрессиялык анализдин натыйжалары

Көрсөткүчтөр	Натыйжалары
R-squared	0,650
Adj. R-squared	0,464
F-statistic	3,485
Prob (F-statistic)	0,0178
Log-Likelihood	-63,631
AIC	145,3
BIC	155,9

Талдоонун эки вариантынын эсептик ченинин болжолдуу маалыматтарын орточо алганда, биз 4-таблицада келтирилген эң реалдуу вариантты алабыз.

Таблица 4

Улуттук банктын эсептик ченинин орточо болжолдуу көрсөткүчтөрү

Көрсөткүч	Жылдар											
	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035

Эсептик чендин божомолу, %	10,4165	13,241	13,5775	13,6345	13,613	13,518	13,3485	13,101	12,7745	13,7281	13,8687	14,0093
-------------------------------------	---------	--------	---------	---------	--------	--------	---------	--------	---------	---------	---------	---------

4 – таблицанын берилген маалыматтарынан КРУБдун эсептик ченинин анча чоң эмес олку-солкулуктары бар экендигин байкоого болот, бирок орточо алганда 10-14 пайыздын чегинде калат.

2-сүрөттө орточо эсептик чен жана болжолдуу көрсөткүчтөр, анын ичинде орто, төмөн жана жогорку ыктымалдуулук бар.

2-сүрөт. Улуттук банктын орточо эсептик ченинин динамикасы жана болжолдуу көрсөткүчтөрү

2-сүрөттө көрүнүп тургандай, Улуттук банктын эсептик чени бир аз төмөндөө тенденциясына ээ.

Бешинчи бөлүмдө "Банкты башкаруудагы эволюциялык жана революциялык мамилелер" банк чөйрөсүн санариптештирүү шартында жаңы

технологияларды киргизүүнүн теориялык жана практикалык аспектиери каралат. Электрондук банктык кызмат көрсөтүүлөрдү кабыл алууга жана пайдаланууга таасир эткен факторлорду баалоонун илимий методдоруна, ошондой эле бул кызмат көрсөтүүлөрдү жакынкы келечекте өнүктүрүү боюнча божомолдорго өзгөчө көңүл бурулат.

Ошондой эле, бул бөлүмдө электрондук банктык кызмат көрсөтүүлөрдү кабыл алуу жана ийгиликтүү пайдаланууга таасир баалоо ыкмалары жана критерийлери майда-чүйдөсүнө чейин талкууланат. Теориялык жана практикалык аспектилер, талдоо ыкмалары, ошондой эле электрондук тейлөө каналдарына өтүү боюнча кардарлардын чечимине таасир этүүчү факторлор сүрөттөлөт.

Бул кагаз электрондук банктык кызмат көрсөтүүлөрдү кабыл алуу жана пайдалануу маанилүү себептерин аныктоо баалоо үчүн илимий-методикалык мамилени сунуш кылат. Экинчи абзацта эволюциялык өнүгүү шарттарында да, революциялык өзгөрүүлөрдү ишке ашырууда да банкты башкаруу системасында болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн диагностикасы жүргүзүлөт. Банктардын натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга, ошондой эле санариптештирүү шарттарында кардарларды тейлөө сапатын жакшыртууга багытталган өзгөртүүлөрдү практикалык ишке ашыруунун ийгиликтүү мисалдары каралат.

Электрондук банктык кызмат көрсөтүүлөрдү колдонуунун ийгиликтүү тажрыйбалары жана алардын финансы системасын өнүктүрүүгө тийгизген таасири талданды. Процесстерди автоматташтырууга жана банк ишинде Жасалма интеллекттин ролун жогорулатууга басым жасоо менен санариптик платформаларды өнүктүрүү перспективалары жана 2035-жылга чейин банкингдеги өзгөрүүлөрдү болжолдоо бааланды.

Ошондой эле, бул главада 2035-жылга чейинки мезгил аралыгында санариптик платформалардын негизинде электрондук банктык кызмат көрсөтүүлөрдү өнүктүрүү болжолу берилген.

Изилдөөнүн жыйынтыктары мурунку жылдардагы маалыматтардын негизинде эсептелген санариптик платформаларга негизделген. Жаңы технологияларды киргизүү, пайдалануучулук тажрыйбаны жакшыртуу жана санариптик финансылык кызмат көрсөтүүлөрдөн пайдалануу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүү боюнча болжолдоолорду кошо алганда, банк индустриясынын келечегин аныктай турган өзөктүү тенденциялар каралат.

ТЫЯНАКТАР

Глобалдашуу шартында Кыргыз Республикасынын банк системасын өнүктүрүүнүн теориялык, методологиялык жана практикалык негиздерин изилдөөнүн жыйынтыктарын жалпылоо процессинде төмөнкүдөй тыянактар түзүлгөн::

1. Банк тутумунун теориялык аспектилери жана уюштурулушу Кыргыз Республикасынын банк системасын өнүктүрүү биринчи финансылык институттарды түзүүдөн баштап жөнгө салуунун жана башкаруунун заманбап ыкмаларын киргизүүгө чейинки бир нече этаптардан өттү. Системаны модернизациялоодо акчаны виртуалдаштыруу маанилүү ролду ойнойт, бул анын натыйжалуулугуна жана эл аралык финансы институттары менен өз ара аракеттенүүсүнө таасирин тийгизет.

2. Акча-кредит саясатынын методологиясы Коммерциялык банктар тарабынан акча-кредит саясатын түзүү процессинде глобалдык экономикалык тенденциялар жана жергиликтүү шарттар эске алынышы керек. Тобокелдиктерди натыйжалуу башкаруу үчүн императивдик жана диспозитивдүү ыкмаларды колдонууну камтыган ийкемдүү жөнгө салуу ыкмаларын иштеп чыгуу маанилүү.

3. Банк менеджментиндеги санариптештирүү жана инновациялар Чет өлкөлүк банк процесстерин санариптештирүү тажрыйбасы банктарды башкаруу үчүн санариптик платформаларды колдонуунун жогорку натыйжалуулугун көрсөтүп турат, муну Кыргызстандын банк системасына

киргизүү зарыл. Жашыл каржылоону өнүктүрүүнүн көйгөйлөрү жана келечеги туруктуу экономикалык өсүш жана банктардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

4. Глобалдашуу жана тышкы факторлордун банк тутумуна тийгизген таасири Глобалдашуу процесси улуттук банктардан дүйнөлүк экономикалык шарттарга жана тобокелдиктерге ылайыкташууну талап кылган банк тутумунун өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизет. Геосаясий окуялар жана экономикалык кризистер Кыргызстандын банк системасынын начар жерлерин аныктап жатат, бул анын финансылык туруктуулугунун үстүнөн күчөтүлгөн ишти талап кылат.

5. Санариптик банктык экосистеманы өнүктүрүү Салттуу банктан ийкемдүү экосистемага өтүү банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатын жакшыртууга жана алардын калк үчүн жеткиликтүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет. Ислам каржылоосун киргизүү өлкөдө инвестицияларды тартуу жана финансылык кызмат көрсөтүүлөрдү кеңейтүү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

6. Банкты башкаруу: эволюция жана революция Санариптештирүү жана процесстерди автоматташтыруу сыяктуу банктарды башкаруудагы эволюциялык өзгөрүүлөр банк мекемелеринин натыйжалуу иштешин жана кардарлардын канааттануусун камсыз кылат. Жасалма интеллект жана блокчейн сыяктуу жаңы технологияларга негизделген башкаруудагы революциялык мамилелер Кыргызстанда банк системасын андан ары өнүктүрүү үчүн негиз болуп калат.

7. Божомолдор жана сунуштар 2035-жылга чейин банк системасын өнүктүрүү болжолу инновациялык технологияларды жайылтуу, санариптик платформаларды түзүү жана эл аралык финансылык рыноктор менен өз ара аракеттенүүнү күчөтүү зарылдыгын көрсөтүп турат.

Глобалдашуу шарттарында банктардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн башкаруунун

адаптациялык ыкмаларын киргизүү, жашыл жана Ислам каржылоосун өнүктүрүү, ошондой эле мыйзамдык базаны жакшыртуунун үстүндө активдүү иштөө зарыл.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Кыргыз Республикасынын банк секторунун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча изилдөөлөрдүн натыйжалары төмөнкү практикалык сунуштарды негиздөөгө мүмкүндүк берди:

1. Банк тутумун санариптештирүүнү күчөтүү

Санариптик платформаларды жана финансылык технологияларды (финтех) Активдүү киргизүү сунушталат, бул калк үчүн банктык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүн жогорулатууга жана алардын сапатын жакшыртууга мүмкүндүк берет. Банк мобилдик жана интернет-Банкингди өнүктүрүүгө, ошондой эле транзакциялардын ачыктыгын жана коопсуздугун жогорулатуу үчүн блокчейнди активдүү пайдаланууга тийиш.

2. Жашыл жана Ислам каржылоосун өнүктүрүү

Глобалдашуу шартында жашыл каржылоо жана исламдык финансылык продуктылар сыяктуу туруктуу өнүгүүгө багытталган кызмат көрсөтүүлөрдүн спектрин кеңейтүү зарыл. Каржылоонун ислам принциптерин киргизүү жаңы инвестицияларды тартуу жана банктык кызмат көрсөтүүлөр рыногун кеңейтүү үчүн факторлордун бири болуп калышы мүмкүн.

3. Ченемдик укуктук базаны өркүндөтүү

Мыйзам чыгаруу жана мыйзам алдындагы ченемдик укуктук актыларды санариптештирүү жана банк чөйрөсүнө инновациялык технологияларды киргизүү сыяктуу жаңы чакырыктарга шайкеш келтирүү үчүн аларды өркүндөтүү зарыл. Бул криптовалюталарды жана башка

виртуалдык активдерди жөнгө салуу жаатындагы өнүгүүлөрдү камтышы керек.

4. Банктардын финансылык туруктуулугун жогорулатуу

Коммерциялык банктардын тышкы экономикалык жана саясий тобокелдиктерге туруктуулугун жогорулатуу үчүн стресс-тестирлөө механизмдерин өнүктүрүү, ошондой эле резервдик жана стабилдештирүү фонддорун түзүү сунушталат. Банктар Тышкы тобокелдиктерди минималдаштыруу үчүн эл аралык финансылык институттар менен активдүү өз ара аракеттенүүгө тийиш.

5. Эл аралык тажрыйбаны колдонуу

Банк тутумун санариптештирүүнүн, айрыкча өнүгүп келе жаткан рыноктордогу ийгиликтүү эл аралык тажрыйбасына көңүл буруу сунушталат. Кыргызстан санариптик технологияларды жана инновациялык финансылык инструменттерди киргизүү боюнча мыкты тажрыйбаларды колдоно алат.

6. Инновациялык банк моделдерин колдоо

Ар кандай финансылык кызматтарды, анын ичинде камсыздандырууну, кредиттерди, инвестицияларды жана төлөм системаларын бирдиктүү санариптик платформага интеграциялаган экосистемалар сыяктуу банктык тейлөөнүн жаңы моделдерин өнүктүрүүнү колдоо керек. Бул тез өзгөрүп жаткан экономикада банктардын ийкемдүүлүгүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатат.

7. Кадрларды окутуу жана квалификациясын жогорулатуу

Банктардын кызматкерлерин окутууга жана квалификациясын жогорулатууга, айрыкча санариптик технологиялар, маалымат аналитикасы жана каржылык инновациялар жаатында инвестициялоо маанилүү. Жогорку квалификациялуу кадрларды даярдоо банк тутумун ийгиликтүү модернизациялоонун негизги фактору болуп саналат.

8. Финансылык инклюзияны өнүктүрүү

Калктын бардык катмары үчүн финансылык кызмат көрсөтүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу үчүн өзгөчө алыскы райондордо жана айылдарда, ошондой эле аз камсыз болгон топтордун арасында банктык кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү жакшыртууга багытталган финансылык инклюзия программаларын өнүктүрүү сунушталат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Абдыкадыров К. Дж. Ипотекалык кредиттөө боюнча БДЖ. И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы., Бишкек, 2011. чыгарылыш 19. ISBN-1654-5611, 63-68 бб.

2. Абдыкадыров К. Дж. Кыргыз Республикасынын кесипкөй баалоочуларын адистештирүүнүн көйгөйлөрү жана келечеги. Вестник Н. Исанова атындагы КГУСТА (45, II том), Бишкек, 2014. ISSN 1694-5298. С.205 – 211.

3. Абдыкадыров К. Дж. Банк системасы камсыздандыруу тажрыйбасы, дүйнө жүзү боюнча диапозитивдерди өркүндөтүү. ЖОЖдордун Жаңылыктары (Кыргызстан) 4, 2014. Б.204 – 206.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=24908282>

4. Абдыкадыров К.Дж. Кыргыз Республикасынын банктык продукттарын жана кызмат көрсөтүүлөрүн өнүктүрүүнүн азыркы абалы жана келечеги. Кыргызстан Эл Аралык Университетинин жарчысы 2, Бишкек, 2018. С.5 – 14. 5. <https://elibrary.ru/item.asp?id=42482773>

6. Абдыкадыров К.Дж. Банк жана Кыргызстан санариптештирүү системасы. Эл Аралык Кыргызстан Университетинин жарчысы 2 (46), Бишкек, 2022. ISSN 1694-6324. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49720200>

7. Абдыкадыров К.Дж. Кыргызстандын банк системасын санариптик трансформациялоо: көйгөйлөр жана өнүгүү перспективалары. Борбордук

Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун эл аралык теориялык жана илимий-практикалык журналы 3 (38). 1-бөлүк, 2022. ISSN 1694-7347. Б.49-52.

8. Абдыкадыров К.Дж. Кыргыз Республикасынын банк тутумун санариптештирүүнүн айрым аспекти. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары. Түзүүчүлөр: "Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форуму" коомдук бирикмеси ISSN: 1694-7347. Б. 41 – 47

9. Абдыкадыров К.Дж. Кыргыз Республикасынын мигранттарынын акча которуулары Кыргызстан Эл аралык университетинин Жарчысы №4 (52), Бишкек, 2023. С. 4 – 10

10. Абдыкадыров К.Дж. Ислам принциптери боюнча каржылоо: Кыргыз Республикасындагы азыркы абалы, көйгөйлөрү жана өнүгүү перспективалары И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы.

11. Абдыкадыров К.Дж. Санариптик экономика шартында Кыргызстандын банк сектору: Кыргызстандын ЖОЖдорунун кабарларын өнүктүрүү жана ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу көйгөйлөрү №6, Бишкек 2023. С. 3 – 6

<https://elibrary.ru/item.asp?id=60386498> ISSN 1694-7681

12. Абдыкадыров К.Дж. Мамлекеттик жана уюмдун учурдагы стратегиясын баалоо. И. Арабаев Атындагы КМУнун жарчысы. Бишкек, 2023. №4. ISSN: 1694-7851. С. 191 – 196

<https://elibrary.ru/item.asp?id=61874105>

13. Абдыкадыров К.Дж. Кыргыз Республикасынын өнүгүүсүндөгү учурдагы кыйынчылыктар: экономиканы жана финансы секторун модернизациялоо, заманбап экономиканын экологиялык изи жана аны азайтуунун жолдору. 2024 Авторлор(s), Springer Nature Switzerland AG, s эксклюзивдүү лицензиясы менен.453–457

https://doi.org/10.1007/978-3-031-49711-7_74

14. Абдыкадыров К.Дж. Зарубежная практика формирования цифровой системы менеджмента в банковском секторе. Бюллетень науки и практики. 2025. Т. 11. №2. РИНЦ <https://doi.org/10.33619/2414-2948/111/42>

15. Абдыкадыров К.Дж. Кыргыз Республикасында күрөөлүк камсыздоо катары кабыл алынган мүлктү баалоо теориясынын жана практикасынын проблемалары. Илим жана билим берүүнүн өнүгүү тенденциялары. Февраль, 2025, Часть: 2. РИНЦ. С. 69 – 78.

16. Абдыкадыров К.Дж. ж.б. Жашыл убадалар же жашыл жуу? Кытайдын аз көмүртектуу шаар пилоттук саясатынын таасирин ачып берүү туруктуу келечек көлөмү 9, 2025, 100495 Scopus.

<https://doi.org/10.1016/j.sftr.2025.100495>

17. Абдыкадыров К.Дж. ж. б. Ааламдашуунун экономикага жана банк секторуна тийгизген таасиринин айрым аспектилері. "Коом"илимий журналы 2025№ 1. РИНЦ

<https://s2.siteapi.org/bbde383f25ec4c1/docs/fhtyv43pqio0w8cco0kw48c4kgww84>

18. Абдыкадыров К.Дж. Банктык экосистемалар: Кыргыз Республикасындагы абалы жана өнүгүү келечеги. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлери жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары № 1 2025. ISSN 1694-7347

19. Абдыкадыров К.Дж. Геосаясий окуялардын Кыргызстандын банк системасына тийгизген таасири: тобокелдиктер жана аларды азайтуунун жолдору. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлери жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун жаңылыктары № 1, 2025. ISSN 1694-7347

20. Абдыкадыров К.Дж. ж. б. Кыргызстандын банк системасын өнүктүрүү: санариптик технологиялар, глобалдашуу шартында жашыл жана исламдык каржылоо. "Коом"илимий журналы. Москва, 2025. № 1. РИНЦ.

**08.00.10 - финансы, акча жүгүртүү жана кредит адистиги боюнча
экономика илимдеринин доктору илмий даражасын алуу үчүн
"Экономикалык глобалдашуунун шартында Кыргыз Республикасынын
банк системасын модернизациялоо" деген темада Абдыкадыров
Калыбек Джусукеевичтин диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ**

Негизги сөздөр: банк системасы, модернизация, экономиканы глобалдаштыруу, финансылык туруктуулук, банк технологиялары, финансылык кызматтар рыногу, насыя берүү, тобокелдиктерди башкаруу, банк кызматтарын санариптештирүү, банк секторундагы атаандаштык, банк секторун жөнгө салуу.

Изилдөө объектиси: Кыргыз Республикасынын банктык системасы, анын ичинде анын түзүмү, процесстери, мекемелери жана эл аралык финансылык рыноктор менен өз ара аракеттенүүсү.

Изилдөөнүн предмети: экономикалык глобалдашуунун контекстинде Кыргыз Республикасынын банктык системасын модернизациялоо менен байланышкан процесстер жана механизмдер

Атап айтканда, банктардын уюштуруу жана экономикалык түзүлүшүндөгү негизги өзгөрүүлөр, алардын эл аралык каржы институттары менен өз ара аракеттенүүсү, банк ишине жаңы технологияларды киргизүү, ошондой эле өлкөнүн банк системасын өнүктүрүүгө глобалдык экономикалык жана саясий факторлордун таасири талдоого алынат.

Диссертациянын максаты: глобалдашуу процесстеринин улуттук экономикага тийгизген таасирин эске алуу менен Кыргыз Республикасынын банктык системасын модернизациялоо боюнча теориялык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөө ыкмалары: монографиялык, салыштырмалуу анализ ыкмасы, үлгү, эксперттик баалоо ыкмасы, экономикалык жана статистикалык, ошондой эле математикалык жана статистикалык ыкмалар (корреляциялык анализ, регрессия) жана божомолдоо.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы: диссертация автордун Кыргыз Республикасынын банктык системасын модернизациялоо концепциясын иштеп чыгуудан турат, анын ичинде дүйнөлүк тажрыйбаны, интеграция процесстерин жана улуттук өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен комплекстүү реформа стратегиясы. Автор Кыргыз Республикасынын банктык системасын модернизациялоонун негизги багыттарын иштеп чыкты:

Алынган натыйжалар: ыкмалар системалаштырылган, маңызы такталган жана банк системасынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн баалоо методикасы жакшыртылган, анын трансформациясынын өзгөчөлүктөрү аныкталган жана Кыргыз Республикасынын банк системасын өнүктүрүү стратегиясы иштелип чыккан.

Колдонуу даражасы: изилдөөнүн жыйынтыктарын Кыргыз Республикасынын Улуттук банкы банк системасын андан ары өнүктүрүү боюнча программаларды иштеп чыгууда, ошондой эле стратегиялык пландарды иштеп чыгууда коммерциялык банктар колдоно алат.

Колдонуунун чөйрөсү: корутундулар жана практикалык сунуштар Кыргыз Республикасынын банктык системасынын туруктуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн илимий негиз болуп саналат.

РЕЗЮМЕ

**диссертации Абдыкадырова Калыбека Джусукеевича на тему
«Модернизация банковской системы Кыргызской Республики в
условиях глобализации экономики» на соискание ученой степени
доктора экономических наук по специальности 08.00.10 – финансы
денежное обращение и кредит**

Ключевые слова: банковская система, модернизация, глобализация экономики, финансовая стабильность, банковские технологии, рынок финансовых услуг, кредитование, управление рисками, цифровизация

банковских услуг, конкуренция в банковском секторе, регулирование банковского сектора.

Объект исследования: банковская система Кыргызской Республики, включая её структуру, процессы, институты и взаимодействие с международными финансовыми рынками.

Предмет исследования: процессы и механизмы, связанные с модернизацией банковской системы Кыргызской Республики в условиях глобализации экономики. В частности, анализируются ключевые изменения в организационно-экономической структуре банков, их взаимодействие с международными финансовыми институтами, внедрение новых технологий в банковскую деятельность, а также влияние глобальных экономических и политических факторов на развитие банковской системы страны.

Цель диссертационной работы: разработка теоретических и практических рекомендаций по модернизации банковской системы Кыргызской Республики с учётом влияния глобализационных процессов на национальную экономику.

Методы исследования: монографический, метод сравнительного анализа, выборочный, метод экспертных оценок, экономико-статистический, а также математико-статистические методы (корреляционный анализ, регрессия) и прогнозирование.

Научная новизна полученных результатов: диссертационной работы заключается в разработке авторской концепции модернизации банковской системы Кыргызской Республики, включающей комплексную стратегию реформирования с учетом мирового опыта, интеграционных процессов и национальных особенностей. Автором разработаны основные направления модернизации банковской системы Кыргызской Республики:

Полученные результаты: систематизированы подходы, уточнена сущность и усовершенствована методология оценки конкурентоспособности банковской системы, выявлены особенности её трансформации, а также

разработана стратегия развития банковской системы Кыргызской Республики.

Степень использования: результаты исследования могут быть использованы Национальным Банком Кыргызской Республики, при разработке программ дальнейшего развития банковской системы, а также коммерческими банками при разработке стратегических планов.

Область применения: выводы и практические рекомендации послужат научной основой повышения устойчивости и конкурентоспособности банковской системы Кыргызской Республики.

SUMMARY

**dissertation of Abdykadyrov Kalybek Dzhusukeevich on the topic
"Modernization of the banking system of the Kyrgyz Republic in the context
of economic globalization" for the degree of Doctor of Economics in the
specialty 08.00.10 - finance, money circulation and credit.**

Key words: banking system, modernization, globalization of the economy, financial stability, banking technologies, financial services market, lending, risk management, digitalization of banking services, competition in the banking sector, regulation of the banking sector.

Object of the study: the banking system of the Kyrgyz Republic, including its structure, processes, institutions and interaction with international financial markets.

Subject of the study: processes and mechanisms associated with the modernization of the banking system of the Kyrgyz Republic in the context of economic globalization. In particular, the key changes in the organizational and economic structure of banks, their interaction with international financial institutions, the introduction of new technologies in banking, as well as the

influence of global economic and political factors on the development of the country's banking system are analyzed.

The purpose of the dissertation: development of theoretical and practical recommendations for the modernization of the banking system of the Kyrgyz Republic, taking into account the influence of globalization processes on the national economy.

Research methods: monographic, comparative analysis method, sample, expert assessment method, economic and statistical, as well as mathematical and statistical methods (correlation analysis, regression) and forecasting.

The scientific novelty of the results obtained: the dissertation consists in the development of the author's concept of modernization of the banking system of the Kyrgyz Republic, including a comprehensive reform strategy taking into account world experience, integration processes and national characteristics. The author has developed the main directions of modernization of the banking system of the Kyrgyz Republic:

Results obtained: approaches have been systematized, the essence has been clarified and the methodology for assessing the competitiveness of the banking system has been improved, the features of its transformation have been identified, and a strategy for the development of the banking system of the Kyrgyz Republic has been developed.

Degree of use: the results of the study can be used by the National Bank of the Kyrgyz Republic when developing programs for the further development of the banking system, as well as by commercial banks when developing strategic plans.

Scope of application: conclusions and practical recommendations will serve as a scientific basis for increasing the sustainability and competitiveness of the banking system of the Kyrgyz Republic.